

Пеліхос Є. М.,кандидат юридичних наук, докторант
Науково-дослідного інституту публічного права**ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ
ТА СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В СИСТЕМІ ПРАВОСУДДЯ УКРАЇНИ**

Анотація. В статті сформовано поняття та розкрито зміст адміністративно-правового забезпечення прав та свобод людини і громадянина в системі правосуддя України. Доведено, що це система норм, засад (принципів), засобів, адміністративних процедур (проваджень) та положень адміністративного процесу спрямованих на визначення, гарантування, реалізації на справедливий і ефективний захист судовими органами (в пергу чергу системою адміністративних судів) прав та свобод людини і громадянина від усіх видів публічних і приватних загроз вирішення яких законодавством покладається на правосуддя України. Актуалізовано, що конституційні засади адміністративно-правового забезпечення прав та свобод людини і громадянина в системі правосуддя України відображають принципи верховенства права, незалежності судів, рівності перед законом, права на судовий захист та будь-якої форми дискримінації. Підтверджено висновок, що судова система має виключну компетенцію у вирішенні правових спорів та кримінальних обвинувачень, забезпечуючи незалежність суддів та засади справедливого судочинства, а прокуратура та адвокатура відіграють головну роль у забезпеченні балансу між публічним обвинуваченням і правовою допомогою громадянам, забезпечуючи ефективний захист прав та свобод. Розкриті європейські засади адміністративно-правового забезпечення прав і свобод людини і громадянина відображають важливі принципи справедливості, доступності та незалежності судових органів. Доведено, що правове забезпечення судового захисту прав та свобод людини і громадянина в системі правосуддя України має включати актуалізацію правових засад і принципів, коли вони формують основи судового захисту, зокрема таких як верховенство права, незалежність судів та права на судовий захист. Визначення ролі місця адміністративного судочинства в функціональному призначенні захисту прав фізичних і юридичних осіб, а також контролю за законністю дій органів виконавчої влади.

Ключові слова: адміністративне судочинство, верховенство права, принципи, процес, публічне адміністрування, судова влада, судова система, судовий захист, судовий контроль, судові органи.

Pelikhos Ye. M. Concept and content of administrative-legal security of human and citizen's rights and freedoms in the justice system of Ukraine

Abstract. In the article, the concept is formulated and the administrative-legal provision of human and citizen rights and freedoms in the judicial system of Ukraine is disclosed. It is proved that this is a system of norms, principles, means, administrative procedures, and provisions of the administrative process aimed at defining, guaranteeing, and implementing a fair and effective protection by judicial bodies (primarily the system of administrative courts) of the rights and freedoms of humans and citizens from all types of public and private threats, the resolution of which is entrusted to the justice system of Ukraine by legislation. It is emphasized that the constitutional principles of administrative-legal provision of human and citizen rights and freedoms in the judicial system of Ukraine reflect the principles of the rule of law, judicial independence, equality before the law, the right to judicial protection, and the prohibition of any form of discrimination. It is confirmed that the judiciary has exclusive competence in resolving legal disputes and criminal charges, ensuring the independence of judges and the principles of fair trial, while the prosecutor's office and the bar play a major role in ensuring the balance between public prosecution and legal assistance to citizens, ensuring effective protection of rights and freedoms. The disclosed European principles of administrative-legal provision of human and citizen rights and freedoms reflect important principles of fairness, accessibility, and independence of judicial bodies. It is proven that the legal provision of judicial protection of human and citizen rights and freedoms in the justice system of Ukraine should include the actualization of legal principles and foundations when they form the basis of judicial protection such as the rule of law, judicial independence, and the right to judicial protection. The role and place of administrative proceedings in the functional purpose of protecting the rights of individuals and legal entities, as well as controlling the legality of the actions of executive authorities, are determined.

Key words: administrative proceedings, judicial bodies, judicial control, judicial protection, judicial system, judiciary, principles, process, public administration, rule of law.

Вступ. Науковий аналіз адміністративно-правового забезпечення прав та свобод людини і громадянина в системі правосуддя України є надзвичайно актуальним, оскільки він дозволяє оцінити та підвищити ефективність існуючих правових механізмів у контексті забезпечення верховенства права та захисту основних прав і свобод людини. В умовах агресії з боку російських окупантів, які систематично порушують міжнародні гуманітарні норми та права людини, аналіз та удосконалення правового забезпечення стає ключовим аспектом на шляху до зміцнення національної безпеки, правопорядку та правової захищеності громадян України.

Це буде сприяти розробці ефективних стратегій протидії порушенням, а також формуванню правової політики, яка забезпечує справедливість та рівність перед законом, незалежність суддів та прозорість судових процесів, що є фундаментальними засадами демократичного суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До певних аспектів адміністративно-правового забезпечення прав та свобод людини і громадянина в системі правосуддя України зверталися у своїх наукових працях вітчизняні вчені О. Барабаш, К. Бенюк, В. Бойко, О. Борейко, В. Галуцько, І. Діткевич, А. Іванищук, Р. Ігонін, К. Кобилянський, Д. Кулешов, Т. Кучер, Ю. Осіпов, Т. Пашук, Я. Прищеп, І. Протас, Т. Степаненко, Я. Тицька, С. Чорна, Ю. Шкодовська та ін. Проте безпосередньо в умовах сьогодення вони аналізовану нами проблематику не досліджували.

Мета статті полягає в тому щоб на основі теорії права, теорія адміністративного права та діючого законодавства сформулювати поняття та розкрити зміст адміністративно-правового забезпечення прав та свобод людини і громадянина в системі правосуддя України.

Виклад основних положень. В Україні всі люди є вільними і рівними у своїй гідності та правах, які є невідчужуваними та непогнурними. Конституція гарантує широкі права і свободи громадянам, забезпечує їх захист від будь-яких форм дискримінації, гарантує рівність перед законом, право на життя, гідність, особисту недоторканність, свободу думки, віросповідання, об'єднань, працю,

соціальний захист та охорону здоров'я, а також встановлює обов'язки держави з охорони цих прав і свобод.

Однак на практиці до повномасштабного вторгнення російських терористів (2021 р.) Україна посіла лише 74 місце серед 139 країн за рівнем верховенства права за звітом World Justice Project [1]. Проте, основними суб'єктами порушення прав людини в умовах сьогодення є російські окупанти, які вчиняють численні злочини щодо громадян України, включаючи вбивство, катування, зґвалтування, викрадення, примусову мобілізацію, депортацію та примусову паспортизацію. Ці дії порушують Міжнародне гуманітарне право та права людини. Російських окупантів можуть притягнути до відповідальності через національні та міжнародні судові органи, включаючи звернення до Міжнародного кримінального суду[2].

Основним суб'єктом захисту порушених прав і свобод людини і громадянина в Україні є правосуддя. Основні засади правосуддя в Україні полягають у виключній компетенції судів на його здійсненні, яка поширюється на будь-який юридичний спір та кримінальне обвинувачення, з можливістю встановлення законом досудового порядку урегулювання спору та участі народу через присяжних; судоустрій визначається за принципами територіальності та спеціалізації, з утворенням і ліквідацією судів виключно законом. Незалежність суддів гарантується Конституцією, забороняється будь-який вплив на суддю. Засади судочинства включають рівність перед законом, змагальність сторін, право на захист, гласність процесу, обов'язковість судового рішення; фінансування судів забезпечується державою. Прокуратура здійснює підтримання публічного обвинувачення, адвокатура надає правничу допомогу та здійснює представництво в суді, таким чином, забезпечуючи баланс щодо дотримання прав і свобод громадян [3].

Треба погодитися з точкою зору В. Бойка, що адміністративно-правове забезпечення правосуддя – це визначена та регламентована законодавством діяльність суб'єктів публічної влади (судової публічної адміністрації, органів суддівського врядування та само-

врядування, деяких органів виконавчої влади та суб'єктів громадянського суспільства), що забезпечує ефективний інструментарій функціонування судової системи, шляхом вчинення правових, організаційно-правових та розпорядчих дій публічного характеру, які створюють належні умови для прийняття судами справедливих рішень [4].

Вагому увагу судовому захисту прав і свобод людини і громадянина присвятив Конституційний суд України. В своїх рішеннях він підкреслює, що основним видом державного захисту є судовий захист. Це право не може бути обмежено навіть в умовах воєнного або надзвичайного стану. Гарантується судовий захист прав у конституційному, цивільному, господарському, адміністративному та кримінальному судочинстві. Норми, що передбачають вирішення спорів, повинні відповідати принципу рівності всіх перед законом та судом і не можуть обмежувати право на судовий захист (Рішення від 7 травня 2002 року № 8-рп/2002). Право на судовий захист включає можливість апеляційного і касаційного оскарження судових рішень. Це є необхідною гарантією відновлення порушених прав та інтересів людини і громадянина (Рішення від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004, Рішення від 27 січня 2010 року № 3-рп/2010). Судовий контроль за правомірністю порушення кримінальних справ є дієвою гарантією прав і свобод людини і громадянина, що забезпечує реалізацію права на судовий захист та не допускає зловживань з боку правоохоронних органів (Рішення від 30 червня 2009 року № 16-рп/2009). Обмеження судового забезпечення позову у справах, що стосуються дій парламенту чи Президента України, пояснюється їхнім конституційним статусом і не є обмеженням конституційного права на судовий захист (Рішення від 16 червня 2011 року № 5-рп/2011). Виконання рішення це процесуальна гарантія захисту майнових прав, яка полягає у поверненні сторін виконавчого провадження в попереднє становище у разі скасування правової підстави для виконання рішення (Рішення від 2 листопада 2011 року № 13-рп/2011) [5].

На міжнародній арені 10 грудня у світі відзначають Міжнародний день прав людини,

заснований 4 грудня 1950 року на засіданні Генеральної Асамблеї ООН, знаменуючи річницю ухвалення Загальної декларації прав людини в 1948 році. Право на ефективне поновлення у правах компетентними національними судами, доступ до правосуддя та справедливий і публічний розгляд справи є одними з невід'ємних прав людини, закріплених у Загальній декларації прав людини (статті 8, 10). Це кореспондує з нормою Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (стаття 6 «Право на справедливий суд»). Права людини є важливим показником правової держави. Право на доступ до правосуддя не є абсолютним і обмежене встановленим строком звернення до суду. Право на судовий захист має лише та особа, права і свободи чи інтереси якої порушуються. Це обумовлено принципом правової визначеності [6].

Ефективний юридичний захист прав людини в Європейському праві забезпечується шляхом гарантування доступності, результативності та незалежності судових органів і механізмів. Людина має право скористатися юридичним засобом, через який її скарга на можливе порушення прав буде розглянута національним органом, забезпечуючи відповідний захист. Крім того, вимагається ефективне розслідування злочинів, що може включати превентивний захист у випадках реальної загрози порушення права. Оцінка ефективності такого захисту ґрунтується на концепції спеціальних умов, таких як доступність, теоретична результативність, адекватність, достатність, практичність, оперативність, незалежність та неупередженість національного органу [7].

Професор А. Іванищук, доводить, що адміністративно-правове забезпечення судової гілки влади є системою норм адміністративного права, основоположних засад, адміністративно-правових відносин та адміністративного інструментарію. Це цілеспрямований нормативно-організаційний вплив на діяльність судової гілки влади з метою забезпечення прав і законних інтересів фізичних і юридичних осіб, а також публічного інтересу держави та суспільства. Поняття адміністративно-правового забезпечення судової гілки

влади включає в себе концепції, принципи та методи, спрямовані на створення належних умов для незалежного функціонування судових органів та забезпечення дійсної незалежності суддів [8].

В юридичній літературі існують певні тенденції до розкриття наукового розуміння судового захисту прав та свобод людини і громадянина засобами адміністративного права в системі правосуддя України. Так Тицька Я.О., Шкодовська Ю.Ю. у своїй праці «Захист прав людини в адміністративному провадженні: дія принципу верховенства права» зазначає, що право на судовий захист є відносним невідчужуваним правом, що виникає на підставі норм закону і реалізується з метою захисту порушених або оспорюваних прав, свобод, інтересів людини відповідно до виробленого механізму процесуального законодавства. Це право є комплексним правовим інститутом матеріально-процесуального характеру, який визначає єдність матеріального змісту та процесуальної форми, оскільки право на судовий захист може бути реалізоване лише в судовому процесі. Законодавець наділив це право неперсоніфікованим характером, а відмова від права на звернення до суду за захистом вважається недейсною. Категорія необмеженості права на звернення до суду за захистом передбачає його невідчужуваність, яка може бути елементом правового статусу лише тих осіб, які звертаються до суду за захистом своїх прав, свобод та інтересів [9].

На думку О. Барабаш адміністративне судочинство має за головну мету захист прав, свобод і законних інтересів громадян та юридичних осіб, а також контроль за законністю та обґрунтованістю державно-значущих рішень. Це дає можливість громадянам змусити державу дотримуватися їхніх прав і свобод. Ключовим завданням адміністративного судочинства є утвердження принципу верховенства права над адміністративним свавіллям, що забезпечує ефективний захист прав та інтересів громадян і юридичних осіб. Це визначає функціональне призначення адміністративного судочинства як механізму захисту цих прав і завдань адміністративного провадження. Його головна мета забезпе-

чити процесуальну рівність сторін у судовому процесі [10].

Д. Кулешов, доводить, що в Україні визнання, ефективна реалізація і судовий захист прав і свобод людини є необхідними умовами існування правової держави. Лише з ухваленням Декларації про державний суверенітет України вперше було закріплено незалежність судів від інших гілок влади. Діяльність судів полягає у здійсненні правосуддя, що включає захист прав і свобод фізичних і юридичних осіб, утвердження верховенства права, розв'язання юридичних спорів та інші функції. В умовах будівництва правової держави суди повинні керуватися потребами забезпечення дієвого захисту прав людини та застосовувати гуманістичний підхід до правосуддя. До судової влади належать не лише суди, а й державні органи, які забезпечують процесуальну діяльність судів [11].

Вагомий науковий доробок здійснили вітчизняні вчені в аналізованій нами сфері при здійсненні дисертаційних досліджень. Так, Т. Кучер доводить, що право на звернення до суду за судовим захистом є універсальною категорією, що притаманна різним формам юрисдикції і видам проваджень. При цьому, фактична реалізація такого права залежить від волі особи та пов'язана з виникненням цивільних процесуальних правовідносин. Гарантією цієї реалізації є правило, за яким будь-яка відмова від нього є недейсною. Порядок реалізації права на звернення до суду за захистом судочинства [12]. Більш спеціально до предмету нашого аналізу, К. Кобилянський доводить, що право фізичної особи на судовий захист в адміністративному суді включає можливість звернення до незалежного і неупередженого суду з адміністративним позовом, участь у розгляді справи, задоволення позову і забезпечення виконання судового рішення. Ця конструкція права визначається матеріально-правовими і процесуально-правовими чинниками. Основною структурою права на судовий захист є право на незалежний і неупереджений суд, право на звернення до адміністративного суду з адміністративним позовом, право на участь у судовому розгляді, право на задоволення позову і право на виконання судового рішення. Вчений дово-

дить, що право фізичної особи на судовий захист в адміністративному суді безпосередньо пов'язане з юридичним інтересом особи, що передбачає законом потребу в отриманні захисту та отриманні судового рішення як акта правосуддя. Це право передбачає право на адміністративний процес незалежно від його результату і включає право на ухвалення рішення незалежно від його змісту і характеру. У контексті реалізації права на участь у судовому розгляді особливу увагу приділяють змагальним правам, які дозволяють особі доводити свою позицію перед судом та спростовувати позиції інших осіб. До змагальних прав відносяться право знати про дату, час і місце судового розгляду, знайомитися з матеріалами справи, подавати клопотання та відводи, надавати пояснення, давати свою думку під час розгляду справи та інші [13].

На думку Ю. Осіпова, існують два основних підходи до розкриття сутності механізму реалізації права на звернення до адміністративного суду. Кожен з них має власну систему визначальних рис та особливостей. Вчений підкреслює, що підтримання чи визнання лише одного з них не є помилковим, оскільки базовим є врахування таких положень: механізм реалізації права на звернення до адміністративного суду є сукупністю юридичних засобів, спрямованих на забезпечення ефективного застосування правових норм щодо можливості особи бути ініціатором виникнення адміністративно-процесуальних відносин. Акцентує основні аспекти та важливість реалізації права на судовий захист, зокрема, класифікація суб'єктів, які його реалізують. Враховує складність і специфіку права на судовий захист та його потенційний характер до моменту конкретного волевиявлення особи у вигляді звернення до суду. Робить узагальнення що право на судовий захист гарантується державою, але його реалізація залежить від особистого вибору особи [14].

Висновки. Проведений науковий аналіз дає можливість сформулювати узагальнення щодо юридичної природи змісту адміністративно-правового забезпечення прав та свобод людини і громадянина в системі правосуддя України:

– конституційні засади адміністративно-правового забезпечення прав та свобод людини і громадянина в системі правосуддя України відображають важливі принципи, такі як верховенство права, незалежність судів, рівність перед законом, право на судовий захист та захист від будь-якої форми дискримінації;

– актуалізовано, що судова система має виключну компетенцію у вирішенні правових спорів та кримінальних обвинувачень, забезпечуючи незалежність суддів та засади справедливого судочинства, а прокуратура та адвокатура відіграють головну роль у забезпеченні балансу між публічним обвинуваченням і правовою допомогою громадянам, забезпечуючи ефективний захист прав та свобод;

Конституційний Суд України підкреслює, що судовий захист є основним видом державного захисту прав і свобод громадян, навіть у надзвичайних ситуаціях, гарантує право на судовий захист у всіх сферах правосуддя, у тому числі у кримінальних справах, і забезпечує можливість апеляційного та касаційного оскарження судових рішень, визначає, що обмеження судового захисту у справах, що стосуються дій вищих посадових осіб, пояснюється їхнім конституційним статусом, а виконання рішень є процесуальною гарантією захисту майнових прав;

– Європейські засади адміністративно-правового забезпечення прав і свобод людини і громадянина відображають важливі принципи справедливості, доступності та незалежності судових органів, вони визначають систему, що гарантує кожному громадянину можливість захисту своїх прав шляхом доступу до суду та результативного розгляду справ;

– превентивні заходи і незалежність національних органів забезпечують ефективний механізм запобігання можливим порушенням прав, створюючи таким чином систему, яка гарантує рівність перед законом та захищає права та свободи кожного із громадян;

– науковий аналіз адміністративно-правового забезпечення судового захисту прав та свобод людини і громадянина в системі правосуддя України має включати: актуалізацію

правових засад і принципів, коли, що формують основи судового захисту, таких як верховенство права, незалежність судів та права на судовий захист;

– визначення ролі місця і ролі адміністративного судочинства в функціональному призначенні захисту прав і інтересів громадян та юридичних осіб, а також контролю за законністю дій органів виконавчої влади;

– питання процесуальної рівності сторін у адміністративному процесі та забезпеченням їх рівних прав та можливостей в участі в ньому

– аналіз типових аспектів судового захисту, зокрема таких як правовий статус осіб, що

звертаються до суду, порядок розгляду справ, виконання судових рішень тощо.

Отже, адміністративно-правове забезпечення прав та свобод людини і громадянина в системі правосуддя України – це система норм, засад (принципів), засобів, адміністративних процедур (проваджень) та положень адміністративного процесу спрямованих на визначення, гарантування, реалізації та справедливий і ефективний захист судовими органами (в пергу чергу системою адміністративних судів) прав та свобод людини і громадянина від усіх видів публічних і приватних загроз вирішення яких законодавством покладається на правосуддя України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Прищепа Я. Україна посіла 74 місце у рейтингу верховенства права Суспільні Новини. URL: <https://susplne.media/171867-ukraina-posila-74-misce-za-rivnem-verhovenstva-prava/>
2. Бенюк К. Каткування, згвалтування та викрадення: які злочини проти українців в окупації чинили росіяни у 2023 році та як притягнути кривдників до відповідальності. Експесо. 2023. URL: <https://espreso.tv/zlochiny-proti-tsivilnogo-naselennya>
3. Конституція України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30, ст. 141.
4. Бойко В. Адміністративно-правові засади правосуддя в Україні: спеціальність 12.00.07: реферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук. Київ: МАУП, 2023. 38 с.
5. Право на судовий захист. Конституційний суд України. 2023. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/439-pravo-na-sudovyy-zahyst>
6. Борейко О. Права людини та їх захист. Тростянецький районний суд Вінницької області. 2023. <https://tr.vn.court.gov.ua/sud0225/>
7. Пашук Т. Право людини на ефективний державний захист її прав та свобод : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01. Львів, 2006.16 с.
8. Іванищук, А. А. Адміністративно-правове забезпечення судової влади в Україні: автореф. дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук: спеціальність 12.00.07. Київ: Відкритий Міжнародний Університет Розвитку Людини «Україна». 38 с.
9. Тицька Я.О., Шкодовська Ю.Ю. Право на судовий захист в системі прав людини: науково-теоретичний аспект у сучасному контексті. Юридичний науковий електронний журнал. № 9/2021. URL: http://www.lsej.org.ua/9_2021/90.pdf
10. Барабаш О. Захист прав людини в адміністративному провадженні: дія принципу верховенства права. Forum Prava. 2022. 73(2). 102–110. URL: http://forumprava.pp.ua/files/102-110-2022-2-FP-Barabash_11.pdf
11. Кулешов Д. В. Судовий захист прав людини як гарантія конституційного ладу України. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Право. 2018. Вип. 25. С. 148-151.
12. Кучер Т. Право на судовий захист в порядку цивільного судочинства України: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук: спеціальність 12.00.03. Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, 2009. 18 с.
13. Кобилянський К. Право фізичної особи на судовий захист в адміністративному суді : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Одеса, 2010.19 с.
14. Осіпов Ю. В. Реалізація права на звернення до адміністративного суду та способи його судового захисту : автореферат дис. ... к. ю. н.: 12.00.07. Київ, 2023. 18 с.
15. Діткевич І. Адміністративна процесуальна правосуб'єктність : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2011. 20 с.
16. Ігонін Р. Організаційно-правові засади діяльності суб'єктів виконавчого провадження : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07. Ірпінь, 2007. 20 с.

17. Протас І. Проблеми судового захисту прав і інтересів громадян у зв'язку з заподіянням їм шкоди незаконними діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2000. 20 с.

18. Степаненко Т. Судочинство у справах за позовами про захист прав та інтересів невизначеного кола осіб : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2008. 20 с.

19. Чорна С. Правозахисна функція судової влади в умовах конституційної реформи в сучасній Україні: автореф. дис. ... к. ю. н. : 12.00.02 – Конституційне право; муніципальне право. 2021. 18 с.

20. Галунько В. Людина і держава: монографія воєнного стану. Київ: «Видавництво Людмила», 2022. 228 с. URL: <https://www.ssaals.com.ua/pravo/halunko-v-liudyna-i-derzhava-monohrafi/8965/>

Дата першого надходження рукопису до видання: 28.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 24.10.2025

Дата публікації: 28.11.2025